

Принципът за справедливост на данъчното облагане

ас. д-р Елина Маринова

***The fairness principle of taxation:** The article examines the essence and meaning of fairness by taxation in two aspects: as distributive justice (social state) and as relation to the freedom, autonomy of subjects and inviolability of private property.*

Key words: tax, social fairness, distributive justice, solidarity, equality, private property, social state

Въпросът за справедливостта на данъчното облагане, като елемент от рамката за легитимност на публичните задължения, има както теоретично, така и важно социално-политическо значение - установяването на публични задължения ограничава сферата на свобода за гражданите и това не може да е произволно. Като принцип при определяне на данъчните задължения справедливостта може да бъде имплицитно изведена от чл. 60, ал. 1 („съобразно техните доходи и имущество“) и ал. 2 („Данъчни облекчения и утежнения могат да се установяват само със закон“) от Конституцията на Република България.³⁷⁷ По своята същност справедливостта е етично обусловено понятие и обхваща „надпозитивните“ изисквания към данъчното облагане.

Понятието принцип може да се дефинира като „най-общо изискване, което определя социалната насоченост на човешкото поведение, както към природата, така и към обществените взаимодействия“.³⁷⁸ Принципът за справедливост на данъчното облагане е свързан с установяването на правила, които да сочат по какъв начин да се разпределят ползите и тежестите, свързани със съвместното съществуване и взаимодействията на гражданите. Представите за справедливото отразяват духа на съответната епоха и култура, обществените нагласи и ценности. Така например исторически разбирането за справедливия налог намира израз последователно в авторитарната (абсолютно право на монарха), разменната (обвързване с принципа на свободата) и социалната концепция (обвързване с принципа на солидарността). Дискусията в тази връзка е едва няколковековна - датира от времето на ранния абсолютизъм, въпреки че налозите са неизменна част от обществения ред от Древността насам. Това до голяма степен се дължи на синкретичното разбиране за света, характерно за предмодерния свят - подредбата на света е самоочевидност, традиция, която не се дискутира, а се приема. За справедливо се приема това, което почива на традицията. Модерността, като преоценка на ценностите на традиционното общество и рационално познавателно отношение към света, поставя по критичен начин въпросите за легитимното и справедливото. В тази перспектива започват да се търсят същността, основанията и границите на данъчните задължения.

Различните концепции за справедливостта на данъчното облагане отразяват най-общо противопоставянето на двете основни течения – индивидуализъм и комунитаризъм - индивидуалистичното и колективисткото схващане за обществото и държавата. Ще разгледаме основните им характеристики.

Комунитарната традиция поставя на първо място не индивида, а връзките между индивидите (социалните връзки), като по този начин чрез общото се мисли партикуларното и се придава първостепенно значение на интеграцията в дадена цялостност. Тук първа изходна точка е тезата, че човекът е изначално зависим от общност-

³⁷⁷ Изрично закрепване на принципа за заплащане на данъци според финансовите възможности на гражданите съдържат и конституциите на Гърция, Турция, Испания, Италия, Хърватската република, Унгария, Руската федерация, Бразилия, Мароко, Алжир и др. Така например в разпоредбата на чл.53 от Конституцията на Италия е записано, че „всички са задължени да участват в държавните разходи съобразно своята данъчна платежоспособност“. По същия начин чл.31, ал.2 от Конституцията на Кралство Испания постановява, че „всеки трябва да участва в покриването на публичните разходи съобразно икономическите си възможности“.

³⁷⁸ Маринова, С., Принципите на правото, С., 2011, с. 19.

та, неговата автономност е частична и мислима само като част от цялото. Първичното „ние“ се отделя като самостоятелна инстанция, която се поставя над всеки отделен „аз“. Обществото (държавата) се разбират като субект, който изразява обществен (над индивидуален) разум и заедно с това представлява обществения интерес, като постановява и реализира справедливото. „В перспективата на такава онтология се предполага, че индивидите и групите като части на обществото не постъпват справедливо, ако са напълно свободни по отношение на цялото, което има иманентни обществени интереси. Ето защо личните им интереси е необходимо да се подчиняват на обществените интереси, особено ако възникне конфликт между тях. Дилемата справедливо или индивидуална свобода се превъзможва за сметка на справедливостта или се тълкува в диалектически смисъл, че свободата е осъзната обществена необходимост: човек е свободен в степента, в която действа в съгласие и следвайки обществената необходимост, т. е. съгласно обществения разум“.³⁷⁹ Втора изходна точка е тезата, че възникналото в обществото неравенство по отношение на притежаваните блага е справедливо да се коригира в полза на онеправданите членове. Тази идея се свързва с принципа на солидарност.³⁸⁰ Солидарността в разпределението на обществените блага е основна ценност за социалната демокрация, където тя се осмисля като ефективни инструменти за социална сигурност и защита чрез преразпределение с оглед редуцирането на драстичните неравенства и социалното напрежение. В този случай може да говорим за „разпределителна справедливост“. В един аспект това е една определяна и осъществявана от държавата (обществото) справедливост. Държавата се заема с реконструиране на социалната действителност, а държавният бюджет е типичен разпределителен механизъм. Чрез преразпределението, установено от държавния бюджет, несправедливото „естествено положение“ се коригира. В този случай данъчните системи са с ясно изразената социална функция - обществено преразпределение на разликите в доходите, обикновено чрез система на прогресивно и всеобхватно подоходно облагане и високи данъчни квоти.

Индивидуалистката, либерална концепция има за свой фундамент свободата и автономията на индивидите. Тя е много добре изразена в теорията за спонтанния ред на Фридрих Хайек. Нейна основа е класическата либерална концепция за естествения ред на Адам Смит.³⁸¹ Следвайки традицията на шотландската морална философия, Хайек търси обяснението на социалните феномени като системни резултати и процеси на равнището на индивида. Според авторът именно целенасоченото индивидуално действие е двигател на социално-икономическата машина.³⁸² Хайек разграничава два вида обществен ред - създаден и спонтанен. Единият се установява съгласно някакъв предварителен план (замисъл), затова изглежда разбираем и надежден; другият възниква непреднамерено, спонтанно и като че ли граничи с хаоса. В публичен план държавата (самата тя като създаден ред) е призвана да създа-

³⁷⁹ Фотев, Г., Граници на политиката, 2001, С., с.178.

³⁸⁰ Концепцията за социалната солидарност получава най-завършен вид в теорията на Е. Дюркхем. Според Дюркхем социалната солидарност, като следствие от разделението на труда и сътрудничеството на социалните групи, свързва индивидите и е фундаментално условие за съществуването, съхранението и прогреса на обществото. (Вж. Г. Фотев, История на социологията, том II, С., 2002, с. 253.) Така самата идея за държавата почива върху идеята за солидарност, взаимозависимост и взаимопомощ. Солидарността поставя акцент върху общите тежести и отговорности, които носят членовете на общността.

³⁸¹ Според А. Смит едновременно с преследването на своите частни интереси, човек по най-добрия начин спомага за интересите на обществото - растежа на производителните сили и богатството, като това става под ръководството на една невидима ръка (invisible hand) - естествени, обективни закони; така формираният се ред е един естествен ред. От понятието естествен ред Смит извежда принципа за ненамеса на държавата във функционирането на пазара (принципът на стопанския либерализъм). Вж. К. Бежарова, И. Пипев, Б. Велев, Икономически теории, С., 2000, с.170.

³⁸² Вж. С. Коева, Пазарът като спонтанен ред, С., 2002.

ва и контролира обществения ред и да установява справедливост чрез ограничаване на спонтанния ред. Както сочи авторът във втория том на „Право, законодателство и свобода“ обаче, социалната (разпределителната) справедливост, като еманация на създадения обществен ред, е едно лъжливо понятие, също както понятието обществено благо.³⁸³ В този смисъл единственото същинско измерение на справедливостта е свободата, която неизменно включва и отговорност за собствената участ. В главна заплаха за свободата се е превърнала „държавата покровител“. Правителството следва да съблюдава спонтанния ред като ред на изразяващи се свободи и да създава на първо място „условия, в които хората и по-малките групи да имат благоприятни възможности за взаимно задоволяване на своите нужди“, така както те ги разбират.³⁸⁴ Свободата събужда мислещото и оценяващо начало у човека, позволява му да преследва своите цели на основата на собственото си знание, интелигентност и способности и същевременно да разширява последните. При такива условия членовете на общността се мобилизират и получават по-добри шансове за жизнена реализация. Според Хайек съвременната система за обществена сигурност следва да бъде изцяло реконструирана. От средство за защита на най-неправданите, тя е превърната в средство за преразпределение на доходите и трябва да се върне към своите първоначални ограничени измерения и замисъл. Като типичен неолиберал Хайек не изключва напълно ролята на държавата, но я поставя в определени граници, в „рамките на ограничената държава“, действаща на основата на „правото на закона“.³⁸⁵ С оглед на максимално ограничените задачи на държавата за установяване и поддържане на сигурност по отношение на личността и имуществото, данъците следва да се поддържат във възможно най-ниски нива, защото представлява намеса в естествения ред и свободното противопоставяне на силите. В тази връзка Хайек се обявява и против прогресивния характер на данъчното облагане, който според него също представлява накърняване на спонтанния ред и свободата като върховен принцип.

Разбиранията за справедливостта неизменно са вписани в рамката на определен социокултурен модел и подлежат на предефиниране при смяната на базисните постулати и вярвания. Днес е трудно да се позовем на една универсалистка концепция за справедливото данъчно облагане. Това до голяма степен се дължи на факта, че то отразява непосредствено политическото като сфера на непрекъснато уравнивене на противоположни интереси, сфера на баланси, преговаряне, конфликти и сфера на риск. Постоянната дискусия относно данъчните задължения показва, че представите за справедливо разпределение на тяхната тежест, за най-добрата система от налози - прогресивна, пропорционална и пр., за вида, честотата и границите

³⁸³ „В обществото не съществува и не би могло да съществува инстанция, било тя отделен човек или група от избрани хора, особено надарени, която да владее разпръснатите знания или да е всезнаеща (известната теза на Хайек за разделението на знанието - б.а.). Няма инстанция, която да знае предварително, какви са потребностите и интересите на съвкупността от индивиди, която е в състояние да превърне хетерогенните ценности на индивидите и групите в хомогенно благо. Не са възможни изчерпателни знания за всички факти, които непрекъснато възникват. Ако все пак се припишат на един център в обществото подобни качества или такъв център сам си приписва такива качества, то тогава неизбежно общата истина и справедливост се налагат върху членовете на обществото с власт и принуда, т.е. възтържествуват за сметка на индивидуалната свобода на членовете на обществото, и завършената форма на подобно третиране на обществения живот на хората е тоталитаризъм“ - Г. Фотев, История на социологията, том II, С., 2002, с. 197.

³⁸⁴ Хайек, Ф., Фаталната самонадеяност. Грешките на социализма, С., 1997, с.47- 48.

³⁸⁵ Хайек допуска намесата на държавата главно в такива области и дейности като поддържане на ефективна парична система, разпространение на информация, контрол върху състоянието на околната среда, финансиране на образованието в известна степен, гарантиране на жизнения минимум. Но при условие, че държавата не навлиза в частната собственост и не изисква за себе си монополни права, защото точно правото на собственост и най-вече правото на собственост върху средствата за производство дават простор за действие на конкуренцията, пазарите и цените, които пък са в основата на пазарния механизъм.

на вмешателство в личната и имуществената сфера на гражданите и техните организации, се разминават. Всъщност дебатът трябва да се обърне - не какви да са данъците, а какво искаме от държавата, как ще платим, за да го получим и как ще търсим отчетност, от тези, които трябва да я предоставят. Във всички случаи данъчното облагане не би било легитимно без общ консенсус за рамката, в която да се вписва и без да изразява представите за справедливост, общо споделяни от повечето членове на общността.

ЛИТЕРАТУРА:

- [1.] Бекярова, К., И. Пипев, Б. Велев, Икономически теории, С., 2000
- [2.] Коева, С., Пазарът като спонтанен ред, С., 2002
- [3.] Маринова, С., Принципите на правото, С., 2011
- [4.] Фотев, Г., Граници на политиката, С., 2001
- [5.] Фотев, Г., История на социологията, том II, С., 2002
- [6.] Хайек, Ф., Фаталната самонадеяност. Грешките на социализма, С., 1997